

Лариса Колібаба
Світлана Романюк

**«ВІЛЬНИЙ НАРОДЕ НЕЗЛАМНОЇ КРАЇНИ!»,
або ПРО ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ ЗВЕРТАНЬ
В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ
ДИСКУРСІ ХХІ ст.**

Проблема дотримання літературного стандарту в офіційних сферах функціонування української мови – одна з найактуальніших у лінгвоукраїністиці. Проте її розв'язання ускладнене тим, що під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників мовні норми зазнають змін. Такі зміни помітні й в утворенні офіційних форм звертань. Зокрема, у 20-х рр. ХХІ ст. увиразнилися дві тенденції: 1) використання в офіційних звертаннях до осіб двокомпонентних найменувань, які складаються зі слів *пан* (до чоловіка) і *пані* (до жінки), поєднаних з особовим ім'ям, прізвищем чи з іншим іменником – загальною назвою, що означає посаду, звання (наукове, військове), соціальне становище, замість звертань на ім'я по батькові; 2) утворення двох окремих форм звертань відповідно до статі співрозмовників: *Пані та панове!*, *Українці й українки!*, *Захисники й захисниці!*, *Кияни й киянки!*, *Учасники й учасниці!*, *Слухачі і слухачки!* *Глядачі і глядачки!* *Учні й учениці!*, *Студенти й студентки!* і под. Ці тенденції також фіксують у своїх дослідженнях інші дослідники (Городенська, 2022).

Цікавими з лінгвістичного погляду є граматичні зміни в уживанні звертань, оскільки граматичні норми, за висновками науковців, є найстабільнішими з-поміж усіх

мовних норм. Після здобуття Україною незалежності зрушення в суспільно-політичному житті держави вможливили її національну та мовну відбудову і спричинили зміни в нормах, зокрема й у граматичних. У новому тисячолітті ці зміни полягають здебільшого не в утворенні нових форм і конструкцій, а в поверненні після тривалої перерви до активного використання тих із них, які віддзеркалюють національну своєрідність граматичної системи української літературної мови. Приміром, упадає в око, що в сучасній офіційно-діловій сфері, освіті, публічному офіційному спілкуванні на радіо й телебаченні, усному професійному мовленні, мові перекладної телепродукції у звертаннях до осіб поступово відновлюється кличний відмінок.

К. Городенська, ґрунтовно проаналізувавши форми звертань у комунікативному просторі Українського суспільного радіо за останні троє десятиріч, крім відзначених на початку статті тенденцій, звернула увагу ще й на те, що найважливішою морфологічною особливістю цих звертань є вживання їх у формі кличного відмінка (Городенська, 2022, с. 16). Це, справді, значуща зміна, адже попри те, що кличний відмінок становить граматичну специфіку української мови, він є «категорією, підходи до граматичного статусу та функційного потенціалу якої в українській лінгводидактиці двічі кардинально змінювалися, і ці зміни відбувалися після знакових історичних подій» (Кобченко, 2021, с. 69).

А чи такі ж позитивні зрушення в морфологічному оформленні офіційних звертань відбуваються й в інших функційно-стильових сферах сучасної української літературномовної практики?

Щоб відповісти на це запитання, потрібно проаналізувати граматичні форми офіційних звертань до осіб у тих

типах мовлення, що передбачають двох або кількох учасників комунікативного процесу. Ми вже раніше засвідчили потребу таких досліджень і звернули на них особливу увагу, врахувавши те, що вдячним матеріалом для вивчення змін в офіційних звертаннях є політичний дискурс (Kolibaba & Romaniuk, 2022)¹, оскільки його безпосередні учасники – це представники так званої *професійної спільноти* (Городенська, 2017, с. 17), тобто освіченої частини українського соціуму, яка має знати українську мову й дотримуватися її норм у своїй професійній діяльності.

Крім того, політичний дискурс – це форма реалізації політичної комунікації, що вирізняється активною взаємодією комуніканта і комуніката у сфері політики та скерована на боротьбу за владу. Цій взаємодії властивий специфічний набір різнотипних ситуацій спілкування, характерними ознаками яких є апелювання, переконування, мотивування, заклик до дії тощо, тобто емоційне впливання на мовця та спонування його до політичних дій.

Будь-яка форма спілкування учасників політичного дискурсу зумовлює широке використання звертань до співрозмовників. Ними в політичному дискурсі є переважно виборці, громадяни України (до них звертаються під час агітації, політичних привітань і подяк, інавгураційних промов), та офіційні особи чи колеги-політики (до них апелюють здебільшого під час парламентських виступів і політичних дебатів).

¹ Пропоноване дослідження – це істотно розширений і доповнений оновленим ілюстративним матеріалом текст, що вийшов друком польською мовою: Kolibaba, L., Romaniuk, S. (2022): *Formy gramatyczne zwrotów do osób we współczesnym ukraińskim dyskursie politycznym: norma i praktyka. Prace językoznawcze, XXIV/4, 213–228.*

На сьогодні політичний дискурс ґрунтовно досліджено в комунікативно-прагматичному та когнітивному аспектах (Кондратенко, 2007; Романюк, 2015; Стрій, 2015; Romaniuk, 2016; Голіченко, 2018 та ін.). Відомі студії, у яких проаналізовано вияви окремих граматичних явищ у різних жанрах політичної комунікації, наприклад, особливості реалізації дієслівного керування в текстах політичної реклами (Романюк & Колібаба, 2021). Проте цілісно проблеми граматичного внормування політичного дискурсу ще не вивчено. На нашу думку, дослідження граматичних форм звертань, що ними найчастіше послуговуються учасники політичних діалогів, істотно доповнить наявні прогалини в опрацюванні морфологічних ознак сучасних функційних типів мовлення.

З огляду на це **мета** пропонованого дослідження – проаналізувати типові форми звертань у сучасному українському політичному дискурсі з погляду їх відповідності чинним граматичним нормам, зафіксованим в «Українському правописі» 2019 р., зокрема простежити кореляцію цих форм із кличним відмінком.

Матеріалом дослідження є граматичні форми звертань, дібрані з різних жанрів політичного дискурсу – агітаційних звернень, звернень Президента до народу, парламентських виступів, політичних привітань, подяк, інавгураційних промов і політичних дебатів першого двадцятиріччя XXI ст.

Кличний відмінок як маркер українськості звертань

Згідно із чинною граматичною нормою іменники, що входять до складу звертань, повинні мати форму клично-

го відмінка (Український правопис, 2019, с. 109, 124). Кличний відмінок (вокатив) – питома українська морфологічна форма апеляції. Він становить «національну специфіку граматичного вираження предметної частини змісту апеляції в українській мові» (Скаб, 2002, с. 126) і є в ній «спеціалізованим засобом вираження звертання» (Українська мова, 2007, с. 208). Проте на кінець 80-х рр. ХХ ст. в українськомовній практиці кличного відмінка іменників майже не вживали, бо «його під впливом російської мови заступив називний відмінок» (Городенська, 2017, с. 41). Унаслідок таких деструктивних процесів проблема українського вокатива, за висновками О. О. Тараненка, стала однією з найскладніших серед мовних явищ, які вважають «репресованими» у минулому і які сьогодні потребують відродження (Тараненко, 2005, с. 103). Такої ж думки дотримуються автори найновіших досліджень, що стосуються статусу українського вокатива, пор.: «на тлі радянських репресій, практики замовчування або визнання шкідливими ідей багатьох українських лінгвістів заперечення відмінкового статусу вокатива почали сприймати як вияв дискримінації української мови, спосіб знівельювати морфологічні особливості, що відрізняють українську мову від російської» (Ясакова, Кобченко & Ожоган, 2022, с. 3).

У системі відмінків сучасної української літературної мови кличний відмінок посідає особливе місце, оскільки він належить до тих граматичних форм, що зазнали прямого політичного тиску за тоталітарної доби. Його було вилучено з відмінкової системи української літературної мови, позбавлено статусу окремого відмінка й натомість названо «кличною формою» [пор. місце і статус вокатива в системі відмінків Є. Тимченка (Тимченко, 1926, с. 5),

О. Синявського (Синявський, 2018, с. 48–49) і в шести-компонентній системі відмінків, описаній у курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969, с. 76, 81)], хоч, на думку науковців, «для цього немає переконливих підстав» (Матвіяс, 1974, с. 22), оскільки кличний відмінок, «як і називний, родовий, давальний, знахідний, орудний і місцевий відмінки, має типові відмінкові семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й морфологічні ознаки» (ГраMATика сучасної української літературної мови. Морфологія, 2017, с. 107), серед яких – «специфічні флексії», що маркують його граматичне значення (Скаб, 2002, с. 87).

До початку 30-х рр. ХХ ст., зауважує Н. Кобченко, автори граMATик (А. Кримський, В. Сімович, М. Левицький та ін.) визнавали вокатив єдиним нормативним засобом репрезентації звертання, натомість номінатив у цій функції кваліфікували як порушення норми, зумовлене впливом російської мови (Кобченко, 2021, с. 69, 76). Після 1933 р., за спостереженнями дослідниці, «усі радянські підручники для вищої і середньої школи фіксують два засоби вираження звертання – “кличну форму” та називний відмінок» (Кобченко, 2021, с. 69). Проте потрактування вокатива як «неповноцінного» відмінка, наголошує вона, не можна вважати «вигадкою радянських функціонерів», адже такий підхід до його витлумачення поширився ще у 20-ті рр. ХХ ст. у працях деяких українських мовознавців (наприклад, О. Білецького, М. Сулими, М. Наконечного), які під впливом ідей європейських учених, а також з огляду на «формальні й функційні вияви цієї категорії в українській мові (наявність спеціальної флексії лише для іменників чоловічого й жіночого роду та регулярна його експлікація в назвах осіб)», відмовилися від концепції се-

микомпонентної відмінкової системи й почали на позначення вокатива вживати терміна «клична форма» (Кобченко, 2021, с. 75). Більшовики ж «просто обрали вигідну для реалізації своєї мовної політики теорію» (там само). За спостереженнями сучасних мовознавців, чимало висвітлених у літературі положень потребують уточнення, оскільки вони базовані саме на висновках радянських мовознавців і «демонструють мовну практику та лінгвістичні уявлення тієї доби» (Ясакова, Кобченко & Ожоган, 2022, с. 3).

Із 90-х рр. ХХ ст. кличний відмінок із самостійним набором флексій поступово повертається до відмінкової системи української літературної мови і до мовної практики. Саме в «Українському правописі» 1990 р. відновлено термін «кличний відмінок» замість панівного доти терміна «клична форма» (Український правопис, 1990, с. 66, 68, 74, 77). А в лінгводидактичній літературі, виданій після 1991 р., «знову спостерігаємо інваріантність норми щодо морфологічного вираження звертання – кличний відмінок» (Кобченко, 2021, с. 69).

Дослідники слушно зауважують і відносять сучасні тенденції у розвитку функцій вокатива, чому сприяє, поміж іншими, державний статус української мови, а відтак – розширення її стилістичних функцій (відзначимо, що таке розширення відбувається попри значні труднощі, пов'язані з постійним впливом російської мови, за умов свідомого й несвідомого розхитування норми, наприклад, через побутування суржика й інших, уже не *stricte* мовних, а більше суспільно-політичних чинників, які ускладнюють згадані відновлюванні процеси). Вагомим натомість є той факт, що в Україні перевидають й популяризують праці репресованих мовознавців, а тому «зміна морфологічного статусу вокатива в сучасних дослідженнях, пере-

гляд літературних норм спричинили істотні зміни у практиці вживання вокатива і сприйнятті його стилістичних характеристик» (Ясакова, Кобченко & Ожоган, 2022, с. 3). Але попри те, що форми кличного відмінка – «питомі», «виразисті правдиво-українські форми кличності» (Наконечний, 1928, с. 113, 116), «дуже давня ознака нашої мови» (Огієнко, 1925, с. 38), повернення їх до активного мовного обігу відбувається досить повільно, натомість «[п]оширене в усному мовленні вживання номінатива замість вокатива українські дослідники переважно пояснюють потужним в умовах радянської імперії впливом російської мови» (Ясакова, Кобченко & Ожоган, 2022, с. 3).

Найвиразніше процес уживання вокатива можна простежити в тих типах мовної практики, для яких характерна діалогійність мовлення. До них належить і політичний дискурс.

Граматичні форми звертань в українському політичному дискурсі ХХІ ст.

Залежно від комунікативної мети та конкретної ситуації спілкування політичний діяч, звертаючись до адресата, обирає один із кількох можливих варіантів його називання: на власне ім'я особи, на ім'я та на ім'я по батькові, на ім'я та прізвище або ж послуговується загальною назвою чи комбінує різні типи назв: загальна назва + ім'я, загальна назва + прізвище, загальна назва + загальна назва тощо. Відповідно звертання, уживані в політичному дискурсі, можуть бути однослівними та кількаслівними, що залежить також і від жанру політичного дискурсу.

Під час парламентських виступів та політичних дебатів, які передбачають звернення до високопосадовців, офіційних осіб різного рангу, іноземних гостей, колег-політиків, переважають звертання, що складаються з кількох (здебільшого двох) слів. Найофіційнішими з-поміж них є звертання, утворені з двох іменників – загальних назв. Першим словом у таких звертаннях здебільшого є етикетний загальний іменник *пан* (до чоловіка) чи *пані* (до жінки), рідше – *добродій* (*добродійка*), а другим – інший іменник, що є загальною назвою особи за посадою, званням (науковим, військовим), соціальним становищем і под. на зразок *голова*, *спікер*, *заступник*, *президент*, *міністр*, *прем'єр-міністр*, *головнокомандувач*, *мер*, *депутат*, *директор*, *секретар*, *помічник*, *академік*, *професор*, *генерал*, *полковник*, *посол*, *канцлер*, *прокурор*, *доповідач* і под. Згідно з попередньою редакцією «Українського правопису» 1993 р. в таких звертаннях першого слова завжди потрібно було вживати у формі кличного відмінка, а для другого слова нормативними були два варіанти морфологічних форм: форма кличного відмінка та форма називного відмінка: *добродію бригадире* (*бригадир*), *пане лейтенанте* (*лейтенант*) (Український правопис 1993, с. 74). В «Українському правописі» 2019 р. цю варіантність усунуено й для обох іменників – загальних назв, що входять до складу звертання, кодифіковано як нормативну лише форму кличного відмінка: *добродію бригадире*, *пане лейтенанте* (Український правопис, 2019, с. 124).

У сучасному політичному дискурсі етикетного загального іменника *пан* переважно вживають у формі кличного відмінка *пане*, тоді як другого загального іменника – в обох формах – і у формі кличного відмінка [*Шановний*

пане Президенте! Дякую за цю нагороду. Для мене честь отримати орден від Держави, яку я завжди вважав, вважаю і буду вважати найріднішою у світі (С. Вакарчук, 24.01.2016); Я, напевно, шановний **пане Президенте**, шановний **пане Прем'єр-міністрі**, шановний **пане Голово** Верховної Ради, почну з того, про що говорив вже Петро Олексійович... (П. Розенко, 08.09.2015); Дякую **пане Президенте**, дякую **пане Голово** Верховної Ради, дякуємо ЗМІ! (А. Яценюк, 08.09.2015); Шановний **пане Голово**, народні депутати! Шановний **пане міністрі**! Я би хотів сказати наступне... (М. Цимбалюк, 25.08.2020); Шановний **пане Голово** Верховної Ради! Шановні члени Кабінету Міністрів! (П. Порошенко, 08.09.2015); Ваші Високоповажності, шановний **пане Спікере**, шановний **пане Прем'єр-міністрі**, Ваше Блаженство, пані та панове, дорогі друзі, прийміть мої щирі привітання з Новим роком! (Виступ президента П. Порошенка на щорічній зустрічі з главами дипломатичних представництв іноземних держав та міжнародних організацій, акредитованих в Україні, 17.01.2019); Шановні пані та панове! Шановна **пані віце-спікере**! (Я. Мерило, 21.03.2018); Шановний **пане Олександр**, **пане доповідачу**, я як людина, яка погоджувала з Європейським Союзом стратегію реформи державного управління, точно знаю, що країна є абсолютно підготовлена для того, щоб провести якісні конкурси (І. Климпуш-Цинцадзе, 16.02.2021); Шановний **пане міністрі**, ми зараз обговорюємо вакцинацію і це правильно, і це потрібно робити (Я. Железняк, 05.02.2021); Окрім запропонованої вами, **пане Голово**, наради, яка повинна бути у вас завтра, і я всіяко підтримую цю ініціативу, я також і повністю підтримую негайне проведення позачергового

закритого засідання Верховної Ради України за участі всього сектору безпеки і оборони з приводу загрози повномасштабного вторгнення Російської Федерації (О. Кондратюк, 24.01.2022) тощо], і у формі називного відмінка [**Пане Прем'єр-міністр**, Ви своєю промовою оптимістичною можете заколисати кого завгодно, всю Україну навіть (В. Кириленко, 13.12.2012); **Шановні народні депутати! Шановний пане Президент, пане Прем'єр-міністр**, Голова Верховної Ради, шановні співвітчизники! (В. Хомутич, 02.12.2014); **Дякую, шановний пане спікер** (Ю. Бойко, 31.01.2022); **Добрий день, шановний пане віце-спікер! Добрий день, шановні колеги!** (І. Фріс, 05.02.2021); **Шановний Голово Верховної Ради, пані віце-спікер** і члени Погоджувальної ради! Вітаю вас з початком першого в цьому році пленарного тижня (А. Мотовиловець, 24.01.2022); **Доброго дня, шановний пане Голово, президія, шановний пане заступник міністра!** (С. Кубів, 03.02.2021); **Пане претендент**, у мене до вас одне питання (С. Соколов, 13.12.2012); **Шановна пані доповідач**, чи не вбачаєте Ви певну вибірковість в тому, що сьогодні ми розглядаємо це питання, а не розглядаємо, скажімо, питання розслідування подій на Майдані, розслідування подій в Одесі 2 травня..? (М. Скорик, 29.09.2020); **Шановна пані народний депутат**, це фейкова інформація, яку Ви зараз розповсюджуєте, і вона абсолютно не відповідає дійсності (Д. Шмигаль, 05.02.2021); **Шановна пані Генеральний прокурор**, у мене до Вас наступні два питання (О. Гончаренко, 18.02.2021); **Доброго дня, пане Голово, пані заступниця**, шановні голови депутатських фракцій, депутатських груп, шановні голови комітетів, народні депутати (Т. Мельничук, 24.01.2022) та ін.], що

суперечить чинній морфологійній нормі, зафіксованій в «Українському правописі» 2019 р.

Досить часто той самий мовець послуговується обома формами звертання – нормативною формою кличного відмінка та ненормативною формою називного відмінка, що свідчить про його несвідоме дотримання літературного мовного стандарту й нехтування специфічної граматичної особливості української мови, пор.: *Шановний пане Президенте, шановний пане Голово, шановний пане Прем'єр-міністр!* (В. Вощевський, 02.12.2014); *Пане Президенте, погодьтесь, Ви не стали воювати із старою системою, Ви просто з нею злилися* (Г. Лерос, 01.09.2020) і *А як може бути по-іншому, якщо замість обіцяних нових облич до Ради прийшли люди клану Януковича, який тепер очолюєте Ви, пане Президент?* (Г. Лерос, 01.09.2020); *Дякую, шановний пане спікере* (Ю. Бойко, 07.02.2020) і *Шановний пане спікер, шановні народні депутати, останніми тижнями ми бачимо різке зростання загрози втрати частини державності і демократії в Україні* (Ю. Бойко, 01.09.2020) і под. Описану вище практику помічають й інші дослідники, потрактовуючи її як усне непідготовлене мовлення в офіційній ситуації, що може призводити до мовних помилок, на противагу контрольованому мовленню, характерному для мовців високого освітнього рівня (пор.: Ясакова, Кобченко & Ожоган, 2022, с. 10), до яких, поміж іншими, зараховуємо політичний клас.

Формула *пан* у кличному відмінку + *ім'я (посада)* відповідає правилам ділового етикету й, на відміну від звичного для офіційного вжитку використання імені й імені по батькові, звучить шанобливо й підкреслено чемно, навіть якщо подальший виступ стосується до прямого або опо-

середкованого звинувачення чи образи (Романюк, 2015, с. 157), пор.: *Шановний **пане міністре** соціальної політики! Шановний голову Пенсійного фонду України! Шановний члене Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку! Шановна головуюча Оксано Сироїд! Шановні голову Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення та члени цього Комітету! Шановні народні депутати! Шановні сучасні пенсіонери! Шановні майбутні пенсіонери! І окремо скажу, шановні жінки, які, як я, сьогодні мають 54 роки і належать до генерації, що покірно збільшує собі пенсійний вік, надаючи Пенсійному фонду компенсатор, який вже сьогодні сягає 20 мільярдів...* (Г. Третьякова, 07.06.2017) та ін.

Поширеним у політичних промовах є також двослівне звертання з першим словом – іменником у формі множини *панове*, який поєднують з іншим іменником – загальною назвою, ужитим так само у формі множини. Оскільки в українській літературній мові у множині форма кличного відмінка іменників збігається з формою називного відмінка (Український правопис, 2019, с. 112, 128–129, 131), то визначити в таких випадках, у якому саме відмінкові – кличному чи називному – мовці вживають іменник – загальну назву, практично неможливо, пор.: *Шановні **панове депутати** Бундестагу Федеративної Республіки Німеччина! Шановні народні депутати України! Шановні учасники парламентських слухань!* (О. Зарубінський, 16.11.2005); *Шановний пане Голово! Шановні **панове депутати** – представники Верховної Ради України і Німецького Бундестагу!* (О. Шамшур, 16.11.2005); *Добрий день, шановні **панове народні депутати** України! Шановні учасники слухань!* (Л. Кожара,

06.11.2013); **Панове депутати! Панове учасники слухань!** (Ю. Тимошенко, 11.12.2007); **Шановні панове міністри, інші капіталісти і регіонали!** (Ю. Кармазін, 16.11.2010); Також, **панове «зелені»**, висновки невтішні. Ви добиваєте поранену країну своєю божевільною економічною політикою. Ви добиваєте зовнішньою політикою... (В. Рабінович, 01.11.2021); **Доброго дня, шановний пане Голово, шановні панове заступники, шановні голови комітетів, голови депутатських фракцій і груп!** (Т. Мельничук, 31.01.2022) та ін.

Однослівне звертання *панове*, яким також досить часто послуговуються українські політики, є нормативним лише в тому разі, якщо воно стосується лише чоловічої частини аудиторії (Романюк, 2015, с. 158), пор.: *Шановний Володимире Михайловичу, шановні народні депутати України, шановні пані і панове!* (С. Давимука, 19.10.2010) і *Панове! Хочу сказати декілька важливих речей...* (А. Гриценко, 07.10.2010); *Дуже погано, що ви почали, панове, боятися, дуже погано* (М. Катеринчук, 07.10.2010); *Адже ми, шановні панове, єдиний дієвий інструмент для того, щоб не дати жодному політичному чи олігархічному клану перетворити Україну на тоталітарну державу* (А. Кожем'якін, 19.10.2010); *Не можна смітити в рідній хаті, панове!* (Г. Герман, 13.12.2012); *Панове, наша боротьба за збереження незалежності є невпинною, і ми маємо бути готовими до всього* (М. Єфімов, 20.09.2022) і под.

Форми кличного відмінка етикетних іменників *пане* (*пані*), *колего*, *добродію* (*добродійко*) у політичному дискурсі мовці також поєднують із прізвищами співрозмовників, до яких звертаються, уживаючи прізвищ здебільшого у формі називного відмінка [*Шановний пане Шев-*

ченко, як Ваша колега по комітету і така людина, яка теж відповідає за те, що Ви проголошуєте з трибуни, я би дуже просила Вас на майбутнє утриматися від сленгу (Г. Герман, 27.07.2006); Шановний **пане Рибак**, Ви бачите, яке обурення в залі викликає прізвище Табачкова (О. Турчинов, 13.12.2012); Я дуже прошу, **пане Гройсман**, поставте цей закон за основу та в цілому, і ми визначимося, хто відноситься до наших проблем серйозно, а хто тільки піариться на них (С. Пашинський, 03.02.2015); **Пане Наливайченко**, Ви зараз задекларували високі стандарти демократії, але чи самі Ви особисто дотримуєтесь цих стандартів..? (В. Лук'янов, 13.12.2012); Шановний **пане Калетнік**, я дуже шаную Ваш професіоналізм, Ваше почуття обов'язку і Вашу громадянську позицію (Г. Герман, 13.12.2012); ...це тисячі, десятки тисяч людей, які кілька місяців не отримують зарплати і пенсії і, чесно кажучи, **пане Тарута**, шанований мною, їм все одно до якого вони зараз будуть району належати, їм головне – отримувати зарплати і пенсії (І. Геращенко, 11.12.2014); Тобто ще раз: Ваша пропозиція не голосувати. Пан Уманський!.. (Шум у залі) Я вас попрошу! **Пане Пинзеник!** Пане ... (Шум у залі) Пан Уманський! (В. Гройсман, 07.04.2015); **Пане Ляшко**, якщо Ви не можете забезпечити тестування на дому, Ви хочете штрафи? (С. Соболев, 13.04.2021); **Пане Порошенко**, «відосики» Зеленського нас дістали з 2019 року, а ваші з 2014 року (Н. Шуфрич, 24.01.2022); **Пане Шуфрич**, якщо ви цього не знаєте, на канал «Рада» виділяють пів мільярда гривень (С.Соболев, 06.09.2022) і под.] і лише зрідка – у формі кличного відмінка, пор.: **Пане Шуфричу!** Ви знаєте, чому в країні такий бардак? (А. Яценюк, 13.12.2012).

Така поширена мовна практика збігається з літературним стандартом, оскільки відповідно до «Українського правопису» 1993 р. у звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, «форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище виступає у формі називного відмінка»: *друже Максименко, колего Іваничук, товаришу Гончар* (Український правопис, 1993, с. 74). У редакції «Українського правопису» 2019 р. це правило знало зміни – форму кличного відмінка вможливлено не лише для загальної назви, а й для прізвища (*друже Максименку, колего Онищук, пане Ковалю*), хоч водночас дозволено поєднувати форму кличного відмінка іменника – загальної назви та форму кличного відмінка прізвища, тотожну з формою називного відмінка (*друже Максименко, колего Онищук, пане Коваль*) (Український правопис, 2019, с. 24), як це було в попередньому виданні «Українського правопису».

На протигагу іменникам чоловічого роду, для іменників жіночого роду І відміни із закінченнями *-а (-я)*, що так само є загальними назвами та прізвищами й уходять до складу звертань, чинна на сьогодні морфологічна норма, на відміну від правила, викладеного в редакції «Українського правопису» 1993 р., не передбачає граматичної варіантності: у таких звертаннях обидва іменники повинні мати форму кличного відмінка, пор.: *добродійко Вариводо, пані Гаркуше, поетко Забашто* (Український правопис, 2019, с. 109), хоч донедавна нормативні форми звертання до жінок і чоловіків не відрізнялися, пор.: *друже Максименко і добродійко Скирда* (Український правопис, 1993, с. 74). Однак попри це нововведення реальна мовна практика й далі засвідчує під час звернення до осіб жіночої статі, зокрема й у політичному дискурсі, використання

їхніх прізвищ у формі називного відмінка, пор.: *Шановні колеги, такого законопроекту за 30 років парламент ще не розглядав. Чого мовчить правовий комітет? 12 порушень Конституції! Пані Совзіря, Ви голова підкомісії конституційної! Чому мовчить правовий комітет?* (С. Соколов, 04.03.2021).

Ще однією зміною у вноормуванні звертань в «Українському правописі» 2019 р. є усунення морфологічної варіантності форм кличного відмінка іменників – чоловічих прізвищ прикметникового типу. Якщо відповідно до «Українського правопису» 1993 р. для таких прізвищ нормативними у кличному відмінкові однини були дві форми – форма кличного відмінка (*Павлове, Ковалеве (Коваліве), Прокопове (Прокопіве), Гаршине, Романишине*) і форма, тотожна формі називного відмінка (*Павлів, Ковалів, Прокопів, Гаршин, Романишин*) (Український правопис, 1993, с. 106), то в «Українському правописі» 2019 р. статусу нормативної слушно набула лише форма кличного відмінка (Український правопис, 2019, с. 168–169), хоч у різних жанрах політичного дискурсу цю нову норму вжитково ще не підтримано. Народні обранці у звертаннях до співрозмовників, які мають прізвища прикметникового типу, і далі активно вживають їхні прізвища у формі називного відмінка, пор.: *Шановний пане Бондарев, ну, нема букви «у» в латиниці* (Д. Гетманцев, 02.10.2019); *Степан Іванович Кубів, будь ласка* (Р. Стефанчук, 01.09.2020); *3-тя правка пана Рубльова, я думаю, він сам її прокоментує, він же вносив її. Пане Рубльов* (О. Корнієнко, 04.02.2021); *Я хочу звернутись до Вас, пане Сухачов* (О. Гончаренко, 03.03.2021); *Окрім каналу «Рада», зараз в країні без цензури і слова вже не можна сказати. Пане Разумков, особисто Вас дуже*

прошу організувати такий перегляд (В. Рабінович, 26.04.2021) і под. Як засвідчує ілюстративний матеріал, зміни щодо відмінювання прізвищ, унесені до «Українського правопису» 2019 р., у реальній мовній практиці, зокрема й політичному дискурсі, ще не узвичаїлися.

Уживаним в офіційному спілкуванні є ще один тип двослівних звертань, до складу яких так само входять іменники *пан* (*пані*), *добродію* (*добродійко*), *колего* та особові імена – жіночі і чоловічі. Відповідно до морфологічної норми, викладеної в чинному «Українському правописі» (Український правопис, 2019, с. 124) та в попередній його редакції (Український правопис, 1993, с. 74), у таких звертаннях форми кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *брате Петре*, *друже Грицю*, *колего Степане*, *пане Віталію*, *пані Катерино*, *побратиме Іване* тощо. Нормативні граматичні форми наведеного зразка відомі сучасним українським політикам, напр.: *Шановний доповідачу, пане Юрію!* (В. Яворівський, 19.11.2009); *Шановний пане Дмитре*, ми так само уважно ознайомилися з Вашою постановою (І. Геращенко, 02.10.2019); *Шановний пане Сергію*, Ви були депутатом минулого скликання і бачили, як тут відбувалися голосування за Закон про Регламент (І. Геращенко, 13.12.2012); *Пане Ярославе*, прошу залишайтеся, запитання будуть зараз (Р. Кошулинський, 16.05.2014); *Будь ласка, пане Тарасе* (Р. Стефанчук, 03.03.2021); *Тому, пане Андрію*, за рейтинг... (В. Огнев'юк, 23.06.2022); *Пане Володимире*, прошу дійсно повернутися до двох питань... (Ю. Ярмоленко, 23.06.2022); *Будь ласка, говоріть, пані Тетяно* (Д. Разумков, 29.09.2020); *Пані Олю*, я знаю Вас як справді правника і по Національній академії внутрішніх справ, знаю Вас і по роботі у Верхо-

вній Раді (М. Цимбалюк, 18.02.2021); **Пані Валентино**, я правильно розумію, що ці правки спрямовані на усунення зауважень, які були у юристів? (В. Бондаренко, 23.06.2022) та ін.

Проте доволі часто в політичному дискурсі нового тисячоліття в таких типах звертань констатуємо порушення аналізованої граматичної норми, оскільки особовим іменам, як жіночим, так і чоловічим, мовці переважно надають форми називного відмінка, пор.: **Пані Ека**, я дуже радий, що Ви дійсно визнали, що це не реформування, а перші кроки, наближені до нього (В. Барна, 05.02.2015); **Пані Вікторія**, я би, по-перше, хотіла звернути увагу, що висновок Головного науково-експертного управління був опрацьований комітетом до першого читання (А. Красносільська, 02.10.2019); **Прошу, пані Мар'яна**, будете щось відповідати? (О. Кондратюк, 29.09.2020); **Шановна пані Соломія**, дякую за Ваше запитання (Р. Замлинський, 05.02.2021); **Дякую, пані Наталія!** Звичайно, даю таке протокольне доручення (В. Бондаренко, 25.08.2022); **Пане Валентин**, наша фракція Вас підтримує, і я впевнений, що підтримає і багато самовисуванців... (А. Парубій, 13.12.2012); **Пане Едуард**, я тому і сказав, що буду відповідати на питання від комітету (Я. Сухий, 16.05.2014); **Тому, можливо, зараз, пане Данило**, варто врахувати, тому що це якраз ми... (Н. Южаніна, 02.10.2019) і под.

Крім того, в офіційному спілкуванні українських державних діячів найвищого рангу трапляються й інші грубі порушення літературного стандарту, за яких не лише іменники, що є загальними назвами, прізвищами чи іменами по батькові, а й сам етикетний іменник *пан* має форму називного, а не кличного відмінка, пор.: **Пан**

Рибак, всі з Вашої партії неодноразово висловлювали своє ганебне ставлення до жінок у політиці, що жінкам місце на кухні і таке інше (І. Геращенко, 13.12.2012); **Пан Іванкевич Віктор Вікторович**, прокоментуйте, будь ласка, законопроект (Р. Кошулинський, 16.05.2014); *Тобто ще раз: Ваша пропозиція не голосувати. Пан Уманський!.. (Шум у залі) Я вас попрошу! Пане Пинзенник! Пане ... (Шум у залі) Пан Уманський!* (В. Гройсман, 07.04.2015) і под.

Загалом же, як зауважує М. Скаб, форма звертань *пане, пані*, уживана в «чистому вигляді» (самостійно) або «з додаванням назви посади, прізвища» є однією з найпоширеніших етикетних форм номінацій адресата мовлення в сучасній українській комунікації (Скаб, 2003, с. 54), зокрема й політичній.

У звертаннях, до складу яких уходять власні імена, деяким мовцям складно утворити від цих імен форму кличного відмінка, унаслідок чого чуємо помилкові відмінкові форми на зразок *Василе, Андріє, Сергіє, Анатоліє, Юріє* і под. замість нормативних *Василю, Андрію, Сергію, Анатолію, Юрію*. Ще частіше сучасні мовокористувачі, серед яких і політичні діячі, помиляються під час творення форм кличного відмінка від імен *Олег, Ігор, Ілля, Леся, Олеся, Зоя*. Такі труднощі та помилки зумовлені, поперше, незнанням закономірностей творення форм кличного відмінка в українській літературній мові, спричиненим здебільшого тривалим зросійщенням українців, а по-друге, змінами в самій граматичній нормі.

Зокрема, донедавна чоловіче ім'я *Ігор*, подібно до іменників чоловічого роду II відміни мішаної групи з основою на *-р*, у кличному відмінку однини вживали із закінченням *-е* – *Ігоре* (Український правопис, 1993, с. 109), напр.:

*Пане **Ігоре!** З усією повагою, але Ви самі кажете, що з 12-го року боролись за цю розв'язку (В. Прокопів, 20.11.2018); Ігор Гузь, депутатська група «Партія “За майбутнє”». Будь ласка, **пане Ігоре** (Р. Стефанчук, 05.02.2021); **Пане Ігоре!** Так все правильно! (В. Бондаренко, 22.04.2021); **Дякую, Ігоре Івановичу, сквер, я думаю, хочемо зелений** (В. Бондаренко, 27.05.2021). Проте це ім'я – іменник чоловічого роду II відміни м'якої групи, тому у кличному відмінку однини воно повинно мати закінчення -ю – **Ігорю**, пор.: **Василю, лікарю, кухарю, писарю** та ін. В «Українському правописі» 2019 р. цю морфологічну невідповідність виправлено, хоч деякі мовці, які знають особливості граматичного ладу української літературної мови, і раніше вживали форму кличного відмінка **Ігорю**, і зараз нею активно послуговуються, пор.: **Шановні колеги, будь ласка, тиша в залі! Ігорю Володимировичу, Прем'єр-міністр зараз на консультації з представниками...** (Д. Разумков, 18.10.2019); **Шановні колеги, у нас сьогодні є іменинник – народний депутат Фріс. Ігорю Павловичу, я Вас вітаю від себе і від колег** (Д. Разумков, 29.09.2020); **Дякую, Ігорю Івановичу! Даю відповідне протокольне доручення** (В. Бондаренко, 27.05.2021); **Ігорю Івановичу, абсолютно не Вас, відверто Вам кажу, бо Ви добра і хороша людина** (А. Вітренко, 13.05.2021) і под.*

З набуттям чинності нового «Українського правопису» для іменника *Ігор* у кличному відмінкові однини нормативним стало закінчення іменників м'якої групи -ю – **Ігорю** (Український правопис, 2019, с. 173). Отже, до чоловіка на ім'я *Ігор* правильно звертатися **Ігорю**, але цю форму звертання мовці, зокрема й у політичному дискурсі, використовують ще зрідка, оскільки «одні про цю нову

форму ще не знають, інші не звикли до неї, треті – відверто ігнорують» (Городенська, 2021, с. 15). Унаслідок цього у звертаннях вони здебільшого вживають іменника *Ігор* у формі називного відмінка, порушуючи цим питому граматичну норму, пор.: *Будь ласка, Шаров Ігор* (А. Мартинюк, 08.10.2010); *Будь ласка, що скаже доповідач? Ігор* Леонович, прошу (В. Литвин, 21.10.2010); *Шановний Адам Іванович, шановний Ігор* Леоновичу, знаєте, певна законодавча колізія (В. Бондик, 21.10.2010); *Шановні колеги, будь ласка, Ігор* Мірошниченко! (В. Прокопів, 19.07.2018); *Ігор* Володимирович, я вибачаюсь. *Ігор* Володимирович, я вибачаюсь, що я Вас перебиваю (Д. Разумков, 17.10.2019); *Можемо розглядати... Кожен окремо, да, Ігор* Іванович? Кожен окремо (В. Бондаренко, 27.05.2021) і под.

На сьогодні також сталися зміни й у внормуванні закінчень кличного відмінка чоловічого імені *Олег*. Ще недавно його кодифікованою формою була форма на *-у* – *Олегу* (Український правопис, 1993, с. 108). В «Українському правописі» 2019 р. для цього імені запропоновано ще одну, варіантну, форму із закінченням *-е* – *Олеже* (Український правопис, 2019, с. 172). Причина появи цього варіантного закінчення, на думку мовознавців, зумовлена впливом подібних за структурою іменників – загальних назв, пор.: *друг* – *друже* і *Олег* – *Олеже* (Городенська, 2017, с. 42). У мовній практиці сьогодення помітно, що форма *Олеже* істотно потіснила форму *Олегу*, але й форма *Олегу* ще зовсім не вийшла з ужитку. Саме тому Українська національна комісія з питань правопису визнала нормативними обидві варіантні форми кличного відмінка: *Олеже* й *Олегу* (Городенська, 2019, с. 39), які й кодифіковано в чинному «Українському правописі».

У комунікативному політичному просторі ХХІ ст. наявні обидві форми – *Олеже* [*Пане **Олеже**, я хочу підтримати Вас, підтримати вас ось у чому* (О. Шлапак, 03.12.2009); *Шановний пане **Олеже**, я хотів би привітати Вас з днем народження* (Ю. Мірошніченко, 03.12.2009); *Шановний **Олеже** Валерійовичу! Хотілось би почути Вашу думку* (О. Стешенко, 22.09.2009); *Я хочу вам сказати, що для мене це було несподівано, я вдячний тобі, **Олеже**, за таку пропозицію* (С. Міщенко, 13.12.2012); *Дякую, **Олеже** Ігоровичу* (О. Турчинов, 05.06.2014); *Олег Березюк, будь ласка, пане **Олеже*** (В. Гройсман, 02.12.2014); *Шановні народні депутати! Пане **Олеже**! Після того, як Ви сказали, що зал є корупційним і тут голосувати не можна, мені здається, що дискусія взагалі завершена* (Ю. Луценко, 02.07.2015); ***Олеже** Павловичу, ми з Вами ще не знайомі, могли би Ви, ми не одержали просто в письмовому вигляді, розказати свою біографію?* (В. Пинзеник, 12.04.2017); ***Олеже** Васильовичу, з мотивів голосування, я хочу, щоб Ви чітко розуміли, що не те, що ми не підтримуємо, ми підтримуємо, але на теперішній час розгляд в НАБУ, це перше* (Д. Лубінець, 12.04.2017) і под.] та *Олегу* [***Олегу** Тягнибоку, будь ласка, мікрофон на одну хвилину* (О. Турчинов, 14.10.2014); ***Олегу** Анатолійовичу, я хотів би Вам нагадати, що саме так ми проходили, наприклад, Закон про референдум...* (Д. Разумков, 02.02.2021)], хоч помітно, що форма *Олеже* переважає. Проте досить часто політики, звертаючись до осіб чоловічої статі з іменем *Олег*, послуговуються ненормативною формою називного відмінка, відверто ігноруючи правила чинного літературного стандарту, напр.: *Шановний **Олег** Олександровичу, дякую за професійне питання, Ви абсолютно правильно підмі-*

тили (О. Ляшко, 03.12.2009); **Олег Валерійович**, сідайте будь ласка на місце (О. Лавринович, 03.12.2009); Шановний **Олег** Олександрович, я почну зразу з конюшні. Хочу Вам сказати, що, скажімо, Дібрівський кінний завод уже переданий Міністерству аграрної політики, і це абсолютно природно (І. Попов, 03.12.2009); Далі запрошую до слова об'єднання «Фракція “Самопоміч”». **Олег** Березюк. Прошу, пане **Олег** (В. Гройсман, 04.12.2014) і под.

У політичному дискурсі перших двох десятиріч XXI ст. помітне порушення граматичної літературної норми й під час звертання до чоловіків на ім'я *Ілля*. Мовознавці зауважують, що історичною українською формою кличного відмінка є форма *Ілле*, але вона, подібно до іменників теперішньої першої відміни м'якої групи з основою на кінцевий подовжений м'який приголосний звук (пор.: *рілля*, *суддя* та ін.), зазнала вирівнювання закінчень в орудному та кличному відмінках за зразком іменників цієї ж відміни і групи, але без подовженого приголосного основи (таких як *земля*, *пісня* і под.). Унаслідок водноманітнення відмінкових закінчень усіх іменників першої відміни м'якої групи з'явилася форма *Ілле*, подібно до *зёмле*, *пісне* (Городенська, 2019, с. 38), яку й визнано нормативною в «Українському правописі» 2019 р. (Український правопис, 2019, с. 109, 171). Однак цю форму від політиків, як і загалом від багатьох інших освічених мовців, чуємо зрідка, оскільки в їхніх звертаннях переважає форма *Ілля*, поширена під впливом російської мови, пор.: **Ілля** Володимирович, символіка держави Україна повинна бути. Будь ласка, заберіть всі прапори (Д. Разумков, 04.09.2020); **Ілля** Володимирович, Вас тут навіть чутно. Якщо можна, трохи тихіше (Д. Разумков, 03.11.2020); Дякую, **Ілля** Ігорович! Прошу підписати присягу (В. Бондаренко,

11.03.2021); *Ще раз, Ілля Кушнір!* (В. Бондаренко, 11.03.2021) і под.

У звертаннях до жінок політичні діячі так само, як і інші мовці, найчастіше припускаються помилок під час утворення форм кличного відмінка від особових імен *Леся, Олеся, Орися, Ліля, Зоя* і под. Одні за аналогією до інших іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни вживають їх із закінченням *-е* (*Лесе, Олесе, Орисе, Ліле*), а інші – із закінченням *-ю* [*Лесю, Олесю, Орисю, Лілю*, напр.: *Пані Олесю, будь ласка, я надам Вам або пану Ігорю слово* (В. Прокопів, 29.11.2018)], зважаючи на їхнє пестливе значення. Так само сучасні високопосадовці не одностайні й у творенні форм кличного відмінка від імені *Зоя* – *Зоє* і *Зою*. З огляду на те, що жіночі особові імена *Леся, Олеся, Орися, Ліля* – це скорочені пестливі форми повних імен *Лариса, Олександра, Ірина, Лілія*, а жіноче ім'я *Зоя* є повним, то відповідно до української традиції «утворювати форму кличного відмінка від особових жіночих імен м'якої групи з пестливим значенням за допомогою закінчення *-ю* (пор.: *Галя – Галю, Ганнуся – Ганнусю, Катя – Катю, Катруся – Катрусю*)» (Городенська, 2019, с. 36), правильними формами кличного відмінка імен *Леся, Олеся, Орися, Ліля* є *Лесю, Олесю, Орисю, Лілю*, а імені *Зоя* – *Зоє* (Український правопис, 2019, с. 102; Городенська, 2019, с. 37). Звертання, до складу яких уходять зменшувально-пестливі власні імена, загалом не властиві для офіційного за своїм характером політичного дискурсу, ними політичні діячі послуговуються здебільшого під час політичних дебатів, що передбачають обмежене коло учасників, які здебільшого знають одне одного.

У сучасному парламентському дискурсі, звертаючись до жінок з іменами *Леся, Олеся, Орися, Зоя, Ліля* й под.,

співрозмовники усупереч прескриптивній граматичній нормі використовують переважно форми називного відмінка, напр.: *Прошу дати Петрівській слово! **Леся** Петрівська, прошу!* (В. Бондаренко, 23.02.2021); *Дякую, **Леся** Станіславівна!* (В. Бондаренко, 23.02.2021); *Будь ласка, **Олеся** Пинзенік! Готується Максим Шкуро!* (В. Прокопів, 29.11.2018); *Дякую, пані **Олеся**! Вже давно, на жаль, все проголосували* (В. Бондаренко, 13.05.2021); ***Зоя** Ярош!* (В. Бондаренко, 24.12.2020); *Дякую, пані **Зоя**!* (В. Бондаренко, 24.12.2020); *Я прошу Вас, пані **Ліля**! Пані **Ліля**, дуже прошу винести це питання на уряд* (О. Кужель, 05.09.2017); *Будь ласка, одну хвилину Гриневич, пані **Ліля**, щоб пояснити, власне, цю позицію* (А. Парубій, 05.09.2017); *Пані **Ліля**, о 14:15 на третьому поверсі ми проведемо нараду* (А. Парубій, 05.09.2017); *Колегі, ми ж не перекрикуємо один одного! Пані **Ліля**, Ви ж поставили питання, доповідач відповідає...* (В. Бондаренко 27.05.2021) і под.

Порушення чинного літературного стандарту спостерігаємо також під час творення двослівних звертань, що складаються з особового імені та імені по батькові. Замість нормативного вживання обох власних назв – імені та по батькові – у звертаннях до осіб із закінченнями кличного відмінка (Український правопис, 1993, с. 74; Український правопис, 2019, с. 124), значна частина освічених мовців уживає їх із ненормативними закінченнями називного відмінка, пор.: *Вибачте, будь ласка, **Юлія Володимирівна**. Не записались «Батьківщина».* *Вибачте* (Д. Разумков, 02.10.2019); *Дякую, **Сергій Іванович*** (Д. Разумков, 02.10.2019); *Дякую, **Роксолана Андріївна*** (Д. Разумков, 02.10.2019); ***Данило Олександрович**, Вам слово* (Д. Разумков, 02.10.2019); *Дивіться, **Вадим Євге-***

нович, Вадим Євгенович! **Вадим Євгенович**, почекайте секунду. Це Ваша була пропозиція – розбити на структурні частини. Саме її ми підтримали минулої середи (М. Сольський, 17.12.2019); **Позиція комітету, Олександр Владиславович** (Д. Разумков); **Шановна Ніна Петрівна**, мені дуже подобається, що Ви так захищаєте Офіс Президента, але мені здається, що Ви плутаєте його з Офісом простих рішень. Це різні структури (Я. Железняк, 14.07.2020); **Володимир Васильович**, я думаю, що буде абсолютно справедливо, коли в президії буде українська жінка (О. Ляшко, 13.12.2012); Тому опозиція виконає Вашу функцію, **Микола Янович**, і нагадає Вам про покращення, які відчув український народ (А. Яценюк, 13.12.2012); Дорогий, у всіх сенсах цього слова, **Микола Янович!** (О. Михальчишин, 13.12.2012); **Валентин Олександрович**, Ви коли починали свою промову і нас закликали до моральності, чесності, порядності, коли це слухали ми і громадяни України, то пів-України ридало (С. Гордієнко, 13.12.2012) та ін. Трапляються й комбіновані «покручі» на зразок: ...шановний **Ігор Леоновичу**, знаєте, певна законодавча колізія (В. Бондик, 21.10.2010); З огляду на це, шановний **Петро Миколайовичу**, Ви займаєте чуже місце (А. Яценюк, 12.12.2012) і под.

Попри зазначене ігнорування літературної норми, частина політиків усе ж дотримується кодифікованого стандарту: **Шановний Адаме Івановичу**, шановні народні депутати України! (А. Гриценко, 17.03.2005); **Шановний Олександрє Володимировичу**, шановні колеги! (О. Зарубінський, 09.12.2008); **Шановний Володимире Васильовичу**, депутатська фракція «Батьківщина» просить Вас починати голосування по будь-якому пи-

танню, перед тим обов'язково оголосити, хто відсутній з народних депутатів (М. Катеринчук, 13.12.2012); Дякую, **Станіславе Миколайовичу**, що показали приклад змістовності і поваги до регламенту (М. Томенко, 14.03.2012); Шановний **Борисе Іллічу!** Сердечно вітаю Вас з днем народження (Вітання Б. Олійнику з Днем народження, П. Порошенко, 2014); Шановний **Володимире Андрійовичу!** Сердечно вітаю Вас, талановитого митця, досвідченого педагога і відомого діяча культури, з днем народження (Вітання В. А. Чепелику з Днем народження, П. Порошенко, 2014); Шановна **Ліно Василівно!** Сердечно вітаю зі знаменним ювілеєм Вас – княгиню української поезії. [...] З роси й води Вам, дорога **Ліно Василівно!** (Вітання з нагоди ювілею Ліни Костенко, П. Порошенко, 2015); Шановні **Степане Івановичу, Ліліє Михайлівно, Оксано Іванівно!** Шановні колеги! Думаю, ми з повним правом можемо сказати, що питання, яке сьогодні слухається, є доленосним для України (В. Кремень, 21.03.2018); Вельмишановний **Вікторе Андрійовичу!** Ми, громадяни України, представники так званої «трудової еміграції», що об'єднані в українські громадські організації країн Європи, засвідчуємо Вам свою велику повагу та подяку за Ваше рішення присвоїти звання «Героя України» провіднику ОУН – УПА Степану Бандері (Подяка В. Ющенку від українських громадських організацій країн Європи, 2010); **Юрію Юрійовичу, ні? І Степане Миколайовичу, ні, так?** (Р. Стефанчук, 21.02.2022) і под.

Звертання, що складаються з імені та імені по батькові, у парламентському дискурсі вживані нечасто. Це можна пояснити незручностями практичного характеру, оскільки учасникам політичної комунікації складно запам'ятати

ім'я кожного з 450 членів парламенту (Романюк, 2015, с. 158). Саме тому значно частіше народні обранці послуговуються нейтральними звертаннями на зразок *колеги, члени парламенту, народні депутати* й под., характерними для ділового мовлення, пор.: *Добрий день, шановні колеги! Ярадий вас всіх бачити* (Д. Разумков, 07.09.2021); *Вельмишановні колеги, шановні присутні, я також хочу привітати всіх з початком нового політичного сезону* (Р. Стефанчук, 07.09.2021); *Шановні колеги народні депутати, це надзвичайно тішить усіх нас, що ми вибираємо кандидатів на пост першого віце-спікера...* (Г. Герман, 13.12.2012); *Пане Голово, народні депутати!* (С. Тігіпко, 13.02.2013); *Пане головуючий! Члени парламенту! Опозиція вимагатиме скликання позачергового засідання Верховної Ради України* (А. Яценюк, 13.12.2012); *Шановний пане спікер, шановні присутні!* (Ю. Бойко, 07.09.2021); *Шановні друзі, ми розглядаємо питання відставки міністра. Просте питання. Де міністр?* (О. Гончаренко, 03.11.2022) і под.

Тим мовцям, які все ж використовують у звертаннях до осіб ім'я по батькові, найскладніше його утворювати від іменника *Ігор*. До того ж в «Українському правописі» 2019 р. зафіксовано зміни щодо форми цього імені по батькові. Тепер правильно казати й писати *Ігорьович* (Український правопис, 2019, с. 41), а не *Ігорович*, як було кодифіковано раніше (Український правопис, 1993, с. 26). Таку зміну мовознавці пояснюють потребою розмежувати належність твірного іменника – особового імені до твердої чи м'якої групи (Городенська, 2020, с. 42). Для цього Українська національна комісія з питань правопису ухвалила від особових імен твердої групи на *-р* утворювати чоловічі імена по батькові за допомогою суфікса *-ович*

(*Вікторович, Несторович*), а в чоловічому імені по батькові, утвореному від *Ігор*, поставити перед цим суфіксом м'який знак (*Ігорьович*), щоб він маркував належність твірного особового імені до іменників м'якої групи на *-р* (там само). У сучасній мовній практиці ця зміна ще не набула поширення, у ній переважає узвичаєна морфологічна форма *Ігорович*, пор.: *Будь ласка, Юрій Ігорович* (Д. Разумков, 18.09.2019); *Народний депутат Бобильов передає право на виступ народному депутату Ар'єву. Прошу, будь ласка, Володимире Ігоровичу* (О. Лавринович, 01.09.2020); *Будь ласка, народний депутат Ар'єв Володимир Ігорович, фракція політичної партії «Європейська солідарність»* (Р. Стефанчук, 01.09.2020); *Депутат Погребиський Олександр Ігорович, голові Служби безпеки України Баканову, щодо концертних виступів російських виконавців на території України* (В. Бондаренко, 13.05.2021) тощо.

Дехто з народних обранців, утворюючи жіноче ім'я по батькові від іменника *Ігор*, під впливом російської мови замість правильної форми *Ігорівна* вживає неправильну *Ігоревна*, пор.: *Прошу передати слово Галині Ігоревні Янченко, фракція політичної партії «Слуга народу»* (Д. Разумков, 11.09.2019).

Однослівні звертання, які складаються тільки з власного іменника, що є чоловічим або жіночим особовим іменем, і вживані здебільшого в неофіційному спілкуванні, для офіційного політичного дискурсу не властиві, ба більше, у ньому вони є оказіональними, напр.: *...я вдячний тобі, Олеже, за таку пропозицію* (С. Міщенко, 13.12.2012); *Ксеніє! Ви абсолютно праві, дійсно, у цьому бюджеті для мільйонів жителів нічого немає...* (А. Яценюк, 13.12.2012) і под. Такими типами звертань активно послуговуються під

час політичних дебатів у студіях телеканалів, яким, зауважує М. Голіченко, властиве не лише спрямування на масову аудиторію для створення необхідних поглядів, оцінок, інтерпретацій, а й яскрава експресивність та емоційність виступів (Голіченко, 2018, с. 184). Зокрема, вони свідчать про наявність неофіційних стосунків між особами, які звертаються одна до одної. Звертання такого штибу також досить часто порушують граматичну норму. Це стається тоді, коли мовці замінюють в них нормативну форму кличного відмінка формою називного відмінка, напр.: **Ярослав, не треба Вам кричати! У Вас найгірший результат на виборах серед усіх депутатів в цьому залі, а в мене один з найвищих** (О. Ляшко, 13.12.2012) і под.

За допомогою однослівних звертань, крім своїх колег, політики здебільшого звертаються до своїх виборців – громадян України: **Шановні громадяни України! Шановні колеги!** (С. Міщенко, 13.12.0212); **Шановні громадяни, шановні колеги, на тлі провалів влади в економіці, соціальній політиці сьогодні існує справжня загроза зміни зовнішнього вектора розвитку України** (В. Кличко, 18.12.2012); **Шановні виборці, шановні колеги, я хочу загострити увагу на ще одному жахливому антагонізмі, з якого починає свою роботу нова Верховна Рада** (І. Геращенко, 18.04.2018); **Співвітчизники! Почуйте нас...** (П. Симоненко, 25.12.2012); **Земляки! Сьогодні настав новий час...** (О. Тягнибок, 18.12.2012); **Українци! У цей час нам потрібна нова сила...** (О. Клименко, 22.10.2012); **Кияни! Наша команда розуміє, які проблеми для вас найбільчіші...** (В. Кличко, 20.04.2017); **Дорогі друзі! Зараз, коли я записую це звернення, завершується 286-й день нашої оборони у повномасштабній війні** (В. Зеленський) та ін.

Вибір лексеми для звертання до загалу виборців, за спостереженнями М. Голіченко, залежить від ідейного спрямування політика. Наприклад, В. Кличко часто обирає ліберальне «Друзі!», С. Тігіпко – демократичну форму «Пані та панове!», П. Симоненко – комуністичне «Товариші!», А. Яценюк здебільшого адресує виступ до нації («Українці!», «Народе України!»), О. Тягнибок використовує козацькі звертання («Товариство!», «Побратими!»), а також номінації на позначення народних зборів, віча («Громадо!») (Голіченко, 2018, с. 161–162).

Значно вживанішими в політичній комунікації є однослівні звертання, скеровані до загалу співрозмовників як персоніфікованого об'єкта, – *народе, громадо, родину, президіє, товариство, еліто* й под., напр.: *Дорогий мій український **народе**, гості, шановна українська **громадо**, шановний український **Хрещатику** і **Майдане!*** (Інавгураційна промова, В. Ющенко, 2005); *Дорогий Український **народе**, надійшла святкова пора, світла і радісна пора Новорічних і Різдвяних свят. [...] Я вітаю Тебе, мій дорогий Український **народе**, з 2007 роком* (Привітання з новим роком, В. Ющенко, 2007); *Дорогий **народе!** Шановні громадяни України!* (Послання Президента України Володимира Зеленського до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України, 20.10.2020); *Міцний **народе** нашої незламної країни!* *Сьогодні рівно вісім місяців повномасштабної війни* (Звернення Президента України Володимира Зеленського до українського народу, 24.10.2022); *Вільний **народе** незламної країни!* *Щороку 1 грудня ми згадуємо подію, яка визначила історію* (Звернення Президента України Володимира Зеленського до українського народу, 01.12.2022); *Дорогі освітяни, вся українська **громадо!***

*Я вважаю, що комітет добре зробив, започаткувавши ці слухання, бо найскладніша нині ситуація в освіті, звичайно, на селі (С. Ніколаєнко, 14.03.2012); Шановний Микола Володимировичу! Шановна **президіє!** Шановні учасники парламентських слухань! (В. Курило, 14.03.2012); Зі святами, велика українська **родино!** Христос Рождається! Славимо Його! (А. Парубій, 31.12.2017); Шановна пані Перший заступник Голови Верховної Ради України Ірино Геращенко! Шановні народні депутати! Дорога українська **еліто!** (С. Кубів, 21.03.2018); **Аудиторіє!** Усі присутні! Саме від вас залежить майбутнє... (О. Ляшко, 09.10.2015) та ін.*

Відповідно до чинної граматичної норми іменники – назви неістот у звертаннях мають також форму кличного відмінка (Український правопис, 2019, с. 102, 123), але сучасні політичні діячі цю морфологічну норму здебільшого нехтують, пор.: *Шановний пане Президенте, шановна **Президія,** шановні народі депутати!* (Ю. Єхануров, 25.05.2006); *Шановна **Президія,** шановний головуючий! Набув статусу закону Закон України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України»* (А. Яценюк, 13.12.2012); *Шановна **Тимчасова президія!** Шановні колеги!* (А. Мартинюк, 12.12.2012); ***Фракція Партії регіонів,** хто буде виступати?* (О. Литвин, 12.12.2012); *Шановний Дмитро Олександрович, шановні депутати, **Верховна Рада,** шановна **громада!*** (Т. Батенко, 02.10.2019); *Шановна **президія!** Дорогі наші співвітчизники!* (В. Рабінович, 04.03.2020); *Любий **Крим!** На тебе чекає вся Україна* (В. Зеленський, 26.02.2021) та ін. Можна припустити, що дехто з високопосадовців просто не знає цього правила, оскільки іменників, що позначають осіб, уживає у формі кличного відмінка, а іменників, які є на-

звами неосіб, – у формі називного відмінка, пор.: *Шановний пане Президенте, шановні колеги, шановна президія, пане Денісе, шановні кандидати на посаду міністрів* (Д. Наталуха, 04.03.2020); *Шановний пане Президенте, шановна президія, шановні народні депутати України* (М. Папієв, 04.03.2020); *Шановний пане Голово, шановна президія, народні депутати! Законопроект надзвичайно важливий* (М. Цимбалюк, 06.09.2022); *Шановний пане Голово Верховної Ради, шановна президія, шановні народні депутати, шановні українці!* (Д. Шмигаль, 07.09.2022) і под.

Як відомо, іменники – назви неістот середнього роду у кличному відмінкові не мають спеціалізованих закінчень, а збігаються за формою із називним відмінком, тому визначити граматичну форму цих іменників у звертаннях неможливо, пор.: *Товариство, ми ж нічого особливого не вимагаємо, тільки дотримання нашого законодавства* (О. Тягнибок, 18.12.2012); *Товариство, в цьому уряді третина членів уряду практично це є уродженці не України, а Російської Федерації* (О. Тягнибок, 25.12.2012).

Звертання шановна (високоповаж(а)на, високодостойна) громадо і шановне (високоповаж(а)не, високодостойне) товариство в сучасному політичному дискусії є порівняно новими, але досить популярними серед українськомовної частини депутатів, напр.: *Шановна громадо, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» категорично не підтримує спікера Партії регіонів, як і не підтримує Президента Партії регіонів і Прем'єр-міністра Партії регіонів* (А. Яценюк, 13.12.2012); *Доброго дня, шановний пане Голово Верховної Ради, шановні народні депутати, високоповажне товариство!* (І. Соркін, 11.02.2013) і под.

Аналіз результатів дослідження

Аналіз граматичних форм звертань, якими послуговуються учасники політичного дискурсу, дає підстави констатувати загальну негативну й украй загрозливу тенденцію – уживати замість кличного відмінка форм називного відмінка, тобто нехтувати національну специфіку вираження апеляції в українській літературній мові, що не сприяє збереженню її нормативної граматичної основи. Наявністю форм вокатива українська мова вирізняється з-поміж таких мов, як російська, словенська, англійська, німецька й об'єднується з іншими мовами (болгарською, сербською, чеською, словацькою, польською тощо) (Тимченко, 1926, с. 5; Скаб, 2002, с. 127). Крім того, українська літературна мова «чи не найповніше з-поміж інших слов'янських мов зберегла давню систему закінчень кличного відмінка» (там само).

«Специфіка апеляції в українській мові виявляється на всіх її структурних рівнях, але найвиразніше вона представлена на рівні морфологічному – наявністю та функціонуванням специфічних граматичних форм» (Скаб, 2002, с. 126). У замінюванні спеціальних форм вокатива формами, подібними за флексіями до номінатива, за спостереженнями дослідника, виявляється «специфічність розвитку української системи іменної словозміни» (Скаб, 2002, с. 127). Водночас він зауважує, що заміщення формами номінатива форм вокатива притаманне багатьом слов'янським мовам (Скаб 2002, с. 107, 127). Основну, суто лінгвістичну, причину такого явища мовознавці вбачають у спорідненості семантико-синтаксичного змісту граем номінатива і вокатива, яка полягає у вираженні ними суб'єктної функції (Скаб, 2002, с. 97, 107, 110).

Серед чинників, що зумовлюють заступання в українській мовній практиці форм вокатива формами номінатива, визначальним є інтерференційний вплив на українську мову тих мов, у граматичній системі яких вокатива як особливої відмінкової форми немає. Попри те, що, на думку деяких науковців, обмежений сучасний ужиток форм кличного відмінка спричиняє не лише російська, а й інші поширені неслов'янські мови, і передусім англійська (Скаб, 2002, с. 127), основний деструктивний вплив на цей процес, як застерігали українські мовознавці ще в 20–30-х рр. ХХ ст. (Огієнко, 1925, с. 38; Наконечний, 1928, с. 112–113, 116 та ін.), мала й має російська субстантивна парадигма. Цей вплив значно посилювався в умовах багатолітньої насадженої двомовності і триває й досі (пор. Масенко, 2017, с. 182–224; Масенко, 2020, с. 12–13, 50–54, 68–71, 76–84 й ін.). Як слушно зауважує О. Тараненко, для української мови на загальному тлі українсько-російських мовних контактів неможливо «не тільки відкинути, а й не поставити на перше місце серед причин такого розвитку факт впливу саме російської мови» (Тараненко, 2005, с. 102).

Н. Кобченко припускає, що «основною причиною значного поширення номінатива у функції звертання в сучасному розмовному мовленні були не прямі приписи радянських підручників і вилучення вокатива з парадигми відмінювання іменника». На думку дослідниці, «на це вплинув комплекс чинників: з одного боку, розхитування граматичної норми, що полягало в декларуванні двох варіантів вираження звертання, а з іншого – внутрішньомовні особливості, зокрема омоніміїність морфологічної форми вокатива й номінатива для іменників

середнього роду та всіх іменників у множині» (Кобченко, 2021, с. 84–85).

За нашими спостереженнями, грубі порушення прескриптивної морфологічної норми, констатовані в українському політичному дискурсі ХХІ ст., зумовлені передовсім тим, що переважна частина сучасних українських політичних діячів є російськомовними; вони добре не знають особливостей граматичного ладу української літературної мови й, відповідно, послуговуються у своїй мовній практиці історично не характерними для неї мовними засобами вираження звертань, адже, як відомо, у російській літературній мові кличного відмінка немає.

Іншим впливовим чинником, що обмежує функціонування кличного відмінка, є так званий людський чинник – низька мовленнєва культура деяких мовців, численні вияви мовного недбальства, породжені активними асиміляторськими заходами впродовж багатьох століть історії України, прищепленням українцям комплексу лінгвістичної меншовартости тощо (Скаб, 2002, с. 127–128; Масенко, 2017, с. 215–218; Масенко 2020, с. 63–71, 105–109 й ін.). На переконання К. Городенської, дотримання норм у творенні форм кличного відмінка безпосередньо залежить від освітнього рівня учасників спілкування, від рівня їхньої загальної (внутрішньої) культури та культури усного мовлення (Городенська, 2022, с. 16).

Ці ж тенденції простежуємо й у сучасному політичному дискурсі, проте послідовного вживання кличного відмінка, що його К. Городенська зафіксувала в мовленні Українського радіо, у мовній практиці представників української політичної еліти у ХХІ ст. не спостерігаємо. Хоч учасники сучасного політичного дискурсу й належать до

спільноти високоосвічених мовців, але кличного відмінка у звертаннях вони не дотримуються.

Згідно з висновками Т. Ланової, зробленими на підставі анкетування, мовці, які не послуговуються формами кличного відмінка, пояснюють це тим, що він, на їхню думку, «не має принципового значення», а форми кличного відмінка у звертаннях є незвичними, «штучними», «не завжди природними», або ж тим, що вони просто не вміють утворювати форми кличного відмінка від особових імен (Ланова, 2010, с. 57). Справді, унаслідок тривалого зросійщування українців, зазначає К. Городенська, уживати імен у формі кличного відмінка «виявилось непростим завданням спочатку навіть для фахівців, бо вони зіткнулися, як не дивно, із труднощами вибору закінчення. Ще складніше було узвичаювати практику його вживання в середовищі самих мовців» (Городенська, 2017, с. 41–42).

Дехто з мовокористувачів не вживає називного відмінка у звертаннях до осіб, бо кличний відмінок, за їхніми словами, не використовують у тій місцевості, де цей мовець народився і виріс. За спостереженнями науковців, у частині українських говірок у функції вокатива вживані іменні форми, омофлексійні з формами номінатива, тому діалектні особливості регіону також можуть обмежувати реалізацію чинної прескриптивної літературної норми (Скаб, 2002, с. 127–128).

Загалом заступання форм кличного відмінка формами називного відмінка – це дуже небезпечне явище, оскільки воно призводить до нівеляції однієї зі специфічних граматичних рис української літературної мови й перешкоджає «збереженню та розвитку літературного стандарту української мови» (Городенська, 2017, с. 44).

Висновки

Отже, український політичний дискурс ХХІ ст. засвідчує проблему внормування закінчень кличного відмінка іменників, яка полягає в замінюванні органічних для граматичного ладу української літературної мови форм кличного відмінка формами називного відмінка.

Попри те, що в усіх жанрах сучасного політичного дискурсу помітне поступове повернення форм кличного відмінка у звертаннях до осіб, яке розпочалося з кінця 90-х рр. ХХ ст. і нині триває далі, зміни в ужитковій закінчень кличного відмінка, що запропоновані в новому «Українському правописі» і на сьогодні є чинними, унаслідок граматичного спадку, сформованого в радянський період, та деструктивного впливу людського чинника ще не підтримані мовною практикою так званої професійної спільноти, тобто людей, які знають українську літературну мову й мають зважати на її норми у своїй професійній діяльності.

Політичні діячі – це також представники професійної спільноти, тож їхнє мовлення має бути взірцевим з погляду дотримання літературних норм. Крім того, звертання є невід'ємним складником мовленнєвого етикету, а тому вони мають відповідати граматичному стандартів української літературної мови й відбивати його національні ознаки.

Список використаних джерел

Інавгураційні промови Президентів України. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/45792-inavguratsijni-promovi-prezidentiv-yanukovich-govoriv-pro-sebe-poroshenko-pro-ukrainu.htm>

- Звернення і промови Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua>
- Стенограми пленарних засідань Верховної Ради України. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/index.htm; <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7227.html>
- Стенограми пленарних засідань Київської міської ради. URL: <https://kmr.gov.ua>

Список використаної літератури

- Вихованець, І. Р. (2007). Звертання. В *Українська мова. Енциклопедія*. 3-тє вид., зі змінами і доп. (с. 208–209). Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Загнітко, А. П. & Соколова, С. О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови*. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Голіченко (Кокора), М. О. (2018). *Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському дискурсі: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Інститут української мови НАН України, Київ, Україна.
- Городенська, К. (2017). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Граматичні студії*, 3, 7–21.
- Городенська, К. (2019). *Українське слово у вимірах сьогодення*. Видання друге, істотно доповнене. Київ: КММ.
- Городенська, К. Г. (2020). Чому тепер *Іван Вікторович*, але *Роман Ігорьович*. *Українська мова і література в школах України*, 1–2, 42.
- Городенська, К. (2021). Граматичні форми звертань у комунікативному просторі Українського суспільного радіо. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 9, 9–18.
- Кондратенко, Н. (2007). *Український політичний дискурс: текстуалізація реальності*. Одеса: Чорномор'я.
- Кобченко, Н. (2021). Вокатив і номінатив у функції звертання: формування мовної норми в радянський період. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 7, 68–91.

- Ланова, Т. (2010). Актуалізовані граматичні форми в мовленні викладачів ВНЗ (соціолінгвістичне дослідження). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*, 12, 55–61.
- Масенко, Л. (2017). *Мова радянського тоталітаризму*. Київ: «Видавництво “Кліо”».
- Масенко, Л. (2020). *Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*. Київ: «Видавництво “Кліо”».
- Матвіяс, І. Г. (1974). *Іменник в українській мові*. Київ: Радянська школа.
- Наконечний, М. (1928). *Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український*. Харків: Рух.
- Огієнко, І. (1925). *Чистота і правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням*. Львів: Видання книгарні Арнольда Бардаха.
- Романюк, С. (2015). Звертання в українському парламентському дискурсі. В *Матеріали V Міжнародної наукової Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ»*, 30 жовтня – 2 листопада 2014 р. (с. 148–160). München – Berlin – Leibzig – Washington, D.C.
- Романюк, С., & Колібаба, Л. (2021). Типові моделі дієслівного керування в українській політичній рекламі. *Slavistična revija*, 69 (3), 325–338.
- Синявський, О. (2018). *Норми української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого. Репринт з вид. 1931 р. 368 с. (Серія «Українська граматична класика»).
- Скаб, М. (2002). *Грамматика апеляції в українській мові*. Чернівці: Місто.
- Скаб, М. С. (2003). *Прагматика апеляції в українській мові*. Чернівці: Рута.
- Стрій, Л. І. (2015). *Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти*: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна.

- Сучасна українська літературна мова. Морфологія (1969). Київ: Наукова думка.
- Тараненко, О. О. (2005). Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). *Мовознавство*, 3–4, 85–104.
- Тимченко, Є. (1926). *Вокатив і інструменталь в українській мові*. Київ: Друкарня Української Академії Наук.
- Український правопис (1990). Київ: Наукова думка.
- Український правопис (1993). Київ: Наукова думка.
- Український правопис (2019). Київ: Наукова думка.
- Ясакова, Н. Ю., Кобченко, Н. В., & Ожоган, В. М. (2022). Український вокатив: Зміна поглядів на функції морфологічної форми на тлі суспільних трансформацій. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 57, Article 2673. <https://doi.org/10.11649/sfps.2673>
- Kolibaba, L., Romaniuk, S. (2022): Formy gramatyczne zwrotów do osób we współczesnym ukraińskim dyskursie politycznym: norma i praktyka. *Prace językoznawcze*, XXIV/4, 213–228.
- Romaniuk, S. (2016): *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna*. Warszawa-Iwano-Frankiówsk.